

BATALYEVSİ'YE GÖRE HADİSLERDE ORTAYA ÇIKAN İHTİLAFLARIN SEBEPLERİ

Yavuz KÖKTAŞ*

Giriş

Tarihte ortaya çıkmış herhangi bir metin kritik edilirken genelde iki problem göz önünde bulundurulmuştur: Sübut ve delalet problemi. Bu problemler aynıyla Kur'an ve hadîsler için de geçerlidir. Ancak Kur'an'ın tevatürle nakledilmesi onun sübut problemini ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte delalet problemi kısmen devam etmektedir. Hadîsler ise hem sübut hem de delalet problemini birlikte ihtiva etmektedir. Bu haliyle hadîsler alimlerin hükümleri arasındaki ihtilafların önemli bir nedenini oluşturmaktadır.

İşte bu nedenle tarihte zaman zaman alimler arasında hadîslerden kaynaklanan ihtilafların sebepleri araştırma konusu edilmiştir. Bu ihtilafları esas itibarıyla iki başlık altında toplamak mümkündür:

1. Hadîslerin müctehidlerin görüşleriyle çelişmesinden kaynaklanan ihtilaflar

2. Bizzat hadîslerin doğasından kaynaklanan ihtilaflar

Bu çalışma temelde ikinci noktayla alakalı olmakla birlikte "ihtilaf" açısından birinci hususun üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Şunu vurgulamak gerekir ki, alimler arasında birinci tür yönelişin bazı sebepleri bulunmaktadır. Mesela taklidin güçlendiği ictihad yapmanın güçleştiği dönemlerde bu tür yönelişlerin olduğunu görüyoruz. Ayrıca bu durum yeni ortaya çıkan meseleleri halletme gereği hisseden alimlerin belki de kendilerine dönebilecek saldırıları yumuşatmak isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu tür araştırma yapanlardan biri İbn Teymiye (ö. 728/1328)'dir. İbn Teymiye *Ref'u'l-melâm an eimmeti'l-a'lâm* adlı risalesinde özellikle müctehidlerin hadîsler sebebiyle hüküm verirken nasıl ihtilaf ettiklerini incelemiştir. İbn Teymiye bu incelemeyi yaparken

* Yrd. Doç. Dr., KTÜ Rize İlahiyat Fak. Hadis Anabilim dalı

“müctehidlerin kasten Hz. Peygamber’in küçük veya büyük bir sünnetine aykırı hareket etmeyeceği”¹ düşüncesinden hareket etmiştir. Ona göre ihtilaf sebeplerini üç noktada toplamak mümkündür:

- a. Müctehidin Hz. Peygamber’in o sözü söylediğine inanmaması
- b. Müctehidin Hz. Peygamber’in bu sözüyle söz konusu meseleyi kastetmiş olduğuna inanmaması
- c. Hz. Peygamber’in sözünün mensûh olduğuna inanması²

İbn Teymiye’ye göre bu üç noktanın çeşitli alt başlıkları vardır. Ancak esasen bu üç noktayı da sübut ve delalet problemine indirgemek mümkündür. Üçüncü nokta ilk bakışta sübut ve delalet kısmına girmiyor gibi gözükmektedir. Zira ortada birbiriyle çelişkili ve anlamları açık iki hadîs bulunmaktadır. Dolayısıyla bunlardan biri mensûh olmalıdır. Oysa bütün mesele o iki hadîsin arasında gerçek bir çelişkinin bulunup bulunmadığıdır. Bir alimin mensûh dediği hadîse bir başka alim mensûh dememektedir. Bu açıdan baktığımızda nâsih-mensûh meselesi de aslında bir delalet problemidir.

Hindistan’lı alim Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) de *Ikdu'l-cîd* adlı eserinde müctehidlerin hadîslerden kaynaklanan ihtilaflarını sınıflandırmaya çalışmıştır. Buna göre müctehidlerin ihtilaf sebepleri şunlardır:

- a. Hadîsin bir müctehide ulaştığı halde diğerine ulaşmaması
- b. Müctehidlerin hadîsleri farklı değerlendirmesi, ictihadda bulunması
- c. Müctehidin kullanılan kelimenin tefsirinde, manalarının şumulünde, bir şeyin rûkun ve şartlarında illetin tespitinde, umumî bir vasfın şekil ve surete uyup uymadığında ve küllî olanın cüzlerine muvafık olup olmadığında farklı ictihadlarda bulunması
- d. Usûle ait meselelerde ihtilaf edilmesi³

Şah Veliyyullah İbn Teymiye’den farklı olarak fıkıh ve usûl kaidelerini de ihtilaf sebepleri arasında zikretmiştir. Aslında tam anlamıyla mutabık olduğunu söylemek zorsa da fıkıh ve usûl kaidelerinden kaynaklanan ihtilaf sebeplerini de delalet problemine dahil etmek mümkündür.

Şah Veliyyullah, başka bir risalesinde ayrıca ihtilaf sebeplerini ele almıştır. Bu risalede dikkat çeken yön sadece müctehid imamların ihtilaf sebepleri üzerinde durmamasıdır. Burada kısaca sahabe, tabiun, müctehid

¹ İbn Teymiye, *Ref'u'l-melâm an eimmeti'l-a'lâm*, [İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risale içinde], (çev. Hayerettin Karaman), İstanbul, 1982, s. 44.

² İbn Teymiye, *Ref'u'l-melâm an eimmeti'l-a'lâm*, s. 44.

³ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Ikdu'l-cîd fi ahkâmî'l-ictihad ve't-taklîd*, [İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risale içinde], (çev. Hayerettin Karaman), İstanbul, 1982, s.161.

imamlar, hadis ve re'y ekolleri arasındaki ihtilaf sebeplerini incelemiştir.⁴

Cezayirli alim Muhammed b. Ali es-Senusî de (ö. 1263/1859) müctehidler arasındaki ihtilaf sebeplerini *İkâzu'l-vesenan fi'l-amel bi'l-hadis ve'l-Kur'an* adlı eserinde ele almıştır. Afrika'da gerçek İslam'ın yayılmasında büyük gayretler gösteren ve tecdid hareketinin başlatıcısı olan es-Senusî'nin ihtilaf sebeplerini tasnifinde ve bunun örneklerini ortaya koymada İbn Teymiye ile bir paralellik arzettiği görülmektedir. Ona göre görüşleri sahih hadis ile çelişen müctehidlerin gerekçeleri şu on sebepte toplanmaktadır:

- a. Hadîsin alime ulaşmaması
- b. Hadîsin alime göre sabit olmaması
- c. Hadîsin alime göre zayıf olması
- d. Alimin hadîsi unutması
- e. Alimin hadîsin manasını anlamaması
- f. Alime göre hadîsin muteber bir manada olmaması
- g. Hadîsin delalet ettiği düşünülen manasının bunun kastedilmediğini gösteren başka bir nasla çelişmesi
- h. Hadîsin sıhhati için başkasının şart koşmadığını şart koşması
- i. Hadîsin zafiyetini veya nesh edildiği gösteren başka bir hadîsle çelişmesi
- k. Hadîsin müevvel olduğunu gösteren başka bir nasla çelişmesi⁵

es-Senusî burada İbn Teymiye'nin alt başlıklarla yaptığı tasnifi ana başlıklar halinde düzenlemiştir. Bu on maddeyi genel başlık olarak sübut ve delalet problemlerine indirgemek mümkündür. zira a, b, c, d ve h maddeleri sübut problemleriyle; e, g, i ve k maddeleri de delalet problemleriyle ilgilidir.

Müctehidlerin ihtilaf sebepleri konusunda müstakil bir araştırma yapan Muhammed Avvame'nin bunları İbn Teymiye gibi üç ana başlıkta topladığı görülmektedir:

- a. Müctehidlerin hadisleri anlama konusundaki ihtilafları
- b. Müctehidlerin görünüşte birbiriyle çelişen hadisler karşısında takip edecekleri metotta ihtilaf etmeleri
- c. Sünnete olan vukufiyetlerinin farklı seviyede olmasından kaynaklanan ihtilaflar⁶

⁴ Bkz. Şah Veliiyullah, *el-İnsâf fi beyâni sebebi'l-ihtilâf*, [Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması içinde], (çev. Şükrü Özen), İstanbul, 1987, s. 43-107.

⁵ Şeyh Senusî, *İctihad ve Taklid Çerçevesinde Nassın Uygulanışı*, (çev. Abdulhadi Timurtaş), İstanbul, 1995, s. 14.

⁶ Bkz. Muhammed Avvame, *İmamların Fikhî İhtilaflarında Hadîslerin Rolü*, (çev. M. Hayri

Buraya kadar zikredilen alimlerin tespitlerinde ortak bir nokta vardır ki, o da şudur: Dört alim de müctehidlerin verdiği hükümlerin sahih hadîslerle çelişmesi durumunu dikkate alarak ihtilaf sebeplerini tespit etmeye yönelmişlerdir.

Bu tür bir ihtilafın yanında hadîslerin doğasından kaynaklanan ihtilafları konu edinen çalışmalar esas itibariyle önemli bir yekünü teşkil etmektedir. *İhtilâfu'l-hadîs* literatürü bunun örnekleriyle doludur. Bu çerçeveye alakalı müstakil çalışmalar yapıldığı için⁷ buna değinilmeyecektir. Burada bahis konusu edilecek olan Batalyevsî de hadîslerin doğasından kaynaklanan ihtilafları ele almıştır. Burada müctehidlerin görüşleri ile Batalyevsî'nin görüşlerini birlikte değerlendirmemizin sebebi Batalyevsî'nin hadîslerdeki ihtilafları “müslümanların ihtilaf sebepleri” gibi daha genel bir başlık altında ele almasıdır.

Bu çalışmada mezkur alimlerden çok daha önce ihtilaf konusunu ele alan Batalyevsî (ö. 521/1127)'nin görüşleri incelenecektir. Batalyevsî'nin bu alimlerle birleştiği ve ayrıldığı noktalar dha sonra değerlendirilecektir. Batalyevsî ihtilafı ilgili görüşlerini *el-İnsaf fi't-tenbîh ale'l-ma'anî ve'l-esbâb* adlı eserinde ortaya koymuştur. Biz de onun bu görüşlerini mezkur eserinden takip etmeye çalışacağız, ancak önce hayatı ve eserleri üzerinde duralım.

Batalyevsî'nin Hayatı ve Eserleri

Endülüslü dil ve edebiyat alimi olan Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, hicrî 444'de Batalyevs'de⁸ doğdu. İlk öğrenimini babasından, sonra da onu ilmî araştırmalara sevkeden ağabeyi Ebu'l-Hasan Ali'den yaptı. Kıraat ilmini Abdullah b. Muhammed ed-Danî ve Ali b. Ahmed b. Hamdun el-Mukri'den; lugat ilmini ise Asım b. Eyyub el-Batalyevsî'den tahsil etti. 465 yılında Kurtuba'da Ebu Ali el-Ğassanî'den hadîs öğrendi.⁹

Batalyevsî, Endülüs Emevî Devleti'nin küçük emirliklere bölündüğü

Kırbaçoğlu, İstanbul, 1980, s. 8.

⁷ Bkz. İsmail L. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 1982.

⁸ İspanya'nın Extremadura bölgesinde bir şehir olan Batalyevs, Portekiz sınırının yanında Vadi Âne ırmağının güney kıyısında kurulmuştur. İspanya ile Portekiz arasında stratejik bakımdan önemli olan şehir, Madrid'i Lizbon'a bağlayan ana yol üzerinde ticaret, turizm ve sanayi merkezidir. Bkz. Rıza Kurtuluş, “Batalyevs”, *DİA*, V, 137.

⁹ İbn Beşkuvâl, *Kitâbu's-sıla*, Beyrut, ts. I, 292; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut, ts. III, 96; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, (thk. Ferid Abdulaziz el-Cüldî), Beyrut, 1990, I, 530; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, (thk. Abdulkadir el-Arnâvud), Beyrut, 1991, VI, 106; M. Reşit Özbekliç, “Batalyevsî”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 138.

tavaif-i mulûk devrinde yaşamıştır. Zaman zaman bu küçük emirlikleri dolaşmış ve emirleri ziyaret etmiştir. Ancak prenslerle yakın ilişki kurmanın faydasız, hatta tehlikeli olduğunu kısa sürede anlayınca devlet büyüklerinden uzaklaşmıştır. Hayatının en verimli çağı da bundan sonra başlamıştır. Kurtuba mescidinde dil, edebiyat, lugat ve dinî ilimler okutmuş, kısa bir süre sonra Belensiye'ye (Valencia) yerleşerek ölümüne kadar orada yaşamıştır.¹⁰

Çeşitli ilim dallarında geniş bilgi sahibi olan Bataleyvsi lugat alimi, dilci, şair, münekkit bir edip, tarihçi, muhaddis, düşünür ve aynı zamanda çok eser veren bir yazardır. Lugat, dil ve edebiyat sahasındaki çalışmaları ön planda gelmektedir. Bunların yanında felsefî nitelikte eserler de kaleme almıştır. Felsefî eserlerinde din ile felsefe arasında çelişki bulunmadığını göstermeye ve özellikle Sokrat, Eflatun ve Aristo gibi ünlü filozofların tek tanrı inancına sahip olduklarını ispata çalışarak felsefeyi müslümanlara sevdirmeye çalışmıştır.¹¹

Eserleri:

Bataleyvsi, dil ve edebiyat ağırlık olmak üzere bir çok alanda eser vermiştir. Onlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. *el-Müselles fi'l-luğa* (Bağdad, 1981-1982): Sözlük çalışmasıdır.
2. *el-İktizâb fi şerhi Edebi'l-küttâb* (Beyrut, 1991): İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-kâtib*'inin şerhidir.
3. *Zikru'l-fark beyne'l-ahrufi'l-hamse ve hiye'z-zâ' ve 'z-zâd ve 'l-zâl ve 's-sâd ve 's-sîn* (Kahire, 1982).
4. *Şerhu sakti'z-zend* (Kahire, 1945-1948).
5. *el-Hulel fi şerhi ebyâti'l-cümel* (Riyad, 1980).
6. *Kitabu'l-mesâil ve 'l-ecvibe* (Bağdad, 1964).
7. *Kitabu'l-hadâik fi'l-metâlibi'l-âliyyeti'l-felsefiyyeti'l-avîsa* (Kahire, 1946).¹²
8. *Şerhu'l-Muvatta*¹³

¹⁰ İbn Beşkuvâl, *Kitâbu's-sıla*, I, 292; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 96; Yakût el-Hamevi, *Mu'cemu'l-buldân*, I, 530; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VI, 106; M. Reşit Özbalkıç, "Bataleyvsi", *DİA*, V, 138.

¹¹ İbn Beşkuvâl, *Kitâbu's-sıla*, I, 292; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 96; Yakût el-Hamevi, *Mu'cemu'l-buldân*, I, 530; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VI, 106; M. Reşit Özbalkıç, "Bataleyvsi", *DİA*, V, 138.

¹² Mezkur eserlerinin tab' ve tanıtımı için bkz. Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, Beyrut, ts. VI, 121; Yusuf Elyan Serkis, *Mu'cemu'l-matbuatu'l-Arabiyye*, I, 569; Reşit Özbalkıç, "Bataleyvsi", *DİA*, V, 138-139.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvud), Beyrut, 1990, XIX, 532; Suyutî, *Buğyetu'l-vuât*, (thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut, ts. II, 556; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VI, 121.

Batalyevsî ve rivayetten kaynaklanan ihtilaf sebepleri

Batalyevsî'nin *el-İnsâf* adlı eseri sırf rivayetlerden kaynaklanan ihtilaf sebeplerine tahsis edilmiş değildir. Daha genel ihtilaf konularını da kendine has üslubu ve dilci yeteneğiyle ortaya koymuştur. Genel olarak tespit ettiği ihtilaf konularını şöyle sıralayabiliriz:

- a. Lafız ve manaların müşterekliğinden kaynaklanan ihtilaflar
- b. Hakikat ve mecazdan kaynaklanan ihtilaflar
- c. İfrâd ve terkiidden kaynaklanan ihtilaflar
- d. Hâss ve âmmdan kaynaklanan ihtilaflar
- e. Rivayet ve nakilden kaynaklanan ihtilaflar
- f. Hakkında nas olmayan konularda ihtihaddan kaynaklanan ihtilaflar
- g. Nâsîh ve mensûhdan kaynaklanan ihtilaflar
- h. İbâha ve genişlikten kaynaklanan ihtilaflar¹⁴

Batalyevsî, ilk beş konuyu etraflı bir şekilde incelerken son üç konuyu yarım sayfayı geçmeyecek şekilde ele almıştır. Bu durum en azından ona göre ilk beş konunun daha önemli olduğunu göstermektedir.

Batalyevsî'nin hadîslerdeki ihtilafları tespit etmesine geçmeden önce şu noktaları vurgulamamız gerekmektedir:

1. Batalyevsî, sırf müctehidlerin hükümleri ve sahih hadîsler arasındaki çelişkileri tespit etmeye yönelmemiştir. Ayrıca onun amacı sadece mezhepler arası ihtilaf noktalarını tespit etmek de değildir. Onun amacı - hangi mezhep olursa olsun- delalet söz konusu olduğunda "anlama"nın doğasından kaynaklanan ihtilafları; rivayet söz konusu olduğunda da "nakl" in doğasından kaynaklanan ihtilafları tespit etmeye çalışmaktır.

2. Batalyevsî, sırf hadîsle ilgili ihtilafları tespit etmeye yönelmemiştir. O, Kur'an'ın anlaşılmasıyla ilgili ihtilaflara ve usûlden kaynaklanan ihtilaflara da yer vermiştir.

3. Batalyevsî, Kur'an'ın anlaşılmasıyla ilgili ihtilafları incelerken bunların aynıysa hadîsler için de geçerli olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla "rivayetten kaynaklanan hatalar"ı incelediği bölümde sırf rivayetin illetlerini araştırdığını söylemek mümkündür.

Yukarıda değindiğimiz gibi Batalyevsî, "rivayet ve nakl" in doğasından kaynaklanan ihtilafları tespit etmeye çalışmıştır. Batalyevsî, rivayetten

¹⁴ Batalyevsî, *el-İnsaf fi't-tenbih ale'l-ma'anî ve'l-esbâb*, (thk. Muhammed Rıdvan ed-daye), Dimeşk, 1983, s. 16.

kaynaklanan durumları genel başlık olarak “hilaf (yani ihtilaf)” olarak adlandırırken hataları ortaya koyduğu alt başlıkları “illet” olarak adlandırmıştır. Bu durum ayrıca Batalyevsi'nin sened ve metinde geçen hataları “illet” olarak kabul ettiğini göstermektedir.¹⁵ Buna göre Batalyevsi'nin tespit ettiği illetler şunlardır:

- a. İsnadın bozukluğu
- b. Manayla hadîs nakli
- c. İ'rabı, Arap kelimini ve mecazlarını bilmemek
- d. Tashîf
- e. Mananın ancak kendisiyle tamamlandığı şeyi zikretmemek
- f. Ravinin, naklettiği hadîsin sebebini rivayet etmemesi
- g. Ravinin hadîsin bir kısmını duyup bir kısmını duymaması
- h. Bizzat hocadan değil, sahifelerden hadîs nakledilmesi

a. İsnadın bozukluğu

Hadîşçilerin önemle üzerinde durdukları ve sistematik olarak geliştirdikleri konu isnaddır. Onlara göre isnad bir metnin tarihsel olarak güvenilirliğini ortaya koyan –yegane olmasa da- ilk başta gelen bir sistemdir.

Batalyevsi de bunun farkında olup illet sıralamasına isnaddan başlamıştır. Ona göre bu illet, illetlerin en meşhurdur. İnsanların çoğu sened sahih olduğunda hadîsin de sahih olduğunu zannetmişlerdir. Oysa böyle değildir. Hadîs ravileri adaleti ile tanınan ve rivayetlerinden şüphe duyulmayan insanlar olabilir. Fakat kendi kasıtları olmaksızın rivayetlerine çeşitli hatalar girebilir. Batalyevsi bu konunun sonraki maddelerde daha ayrıntılı

¹⁵ Hadîs usulünde illet, dış görünüşü itibariyle hadîsin sıhhatine zarar verebilecek herhangi bir kusur taşımayan hadîsin gerçekte sıhhatine zarar verecek gizli bir kusurunun bulunmasından ibarettir. Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, (thk. Aîşe Abdurrahman), Kahire, ts. s. 259; Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 285; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 154. Bu gizli kusur hem senedde hem de metinde bulunabilir. Seneddeki illete mevkuf haberi ref' etmek, mürsel haberi vasietmek gibi durumlar örnek olarak verilebilir. Hadîslerin tashif ve tahrif edilmesi, metinden olmayan bir sözün metne sokulması, bir metnin başka bir metin içine yerleştirilmesi, manayla rivayet sebebiyle bir hadîsin Kur'an'a veya başka bir hadîse muarız olması gibi durumlar da metne dahil olan illet olarak kabul edilebilir. Bu tür illetler için bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Hadîs Tarihi*, (neşr. İbrahim Hatipoğlu), İstanbul, 2002; s. 152-159; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-hasis şerhu ihtisâri Ulûmi'l-hadîs*, Kahire, 1979, s. 55-59; Abdulcabbar Said, “Menheciyyetu't-teâmul ma'a's-sünneti'n-nebeviyye”, *İslamiyyetu'l-ma'rife*, (2002) V: 18, s. 73-75.

açıklanacağını belirtmiştir.¹⁶ Batalyevsî bu noktada senede arız olan bazı hataları (fesâdı) şu şekilde tasnif etmiştir:

1. İrsal ve muttasıl olmama
2. Bazı ravilerin bid'at sahibi olması
3. Bazı ravilerin yalancılıkla itham edilmesi veya az sika olması
4. Bazı ravilerin ahmaklıkla ve gafletle meşhur olması
5. Bazı ravilerin bir kısım sahabî hakkında aşırı sevgide bulunurken bir kısmını sevmemesi.¹⁷

Batalyevsî son maddeyle ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre sahabeye karşı aşırı sevgisiyle meşhur bir ravi, sevdiği kimsenin faziletiyle ilgili bir hadîs naklettiğinde şayet bu hadîs başka bir tarikten de nakledilmezse, ondan şüphelenmek gerekir. Şüphesiz insanın bir kimseye aşırı muhabbet beslemesi onu hadîs uydurmaya sevk edebilir. Hadîsi uydurmasa bile onu değiştirebilir, bazı harflerini tağyir edebilir. Böyle yapanların örneği Şia'dır. Onlar Hz. Ali'nin fazileti ve hilafetin onun hakkı olduğu hakkında pek çok hadîs nakletmişlerdir. Ehl-i sünnet ise bunları reddetmiştir. Mesela Şia'nın naklettiği rivayetlerden biri şudur:

“Resulullah'ın zamanında bir yıldız kaydı. Resulullah ‘bakınız, kimin evine düştüyse o benden sonra halifedir’ buyurdu. Ashab, baktılar ve yıldızın Ali'nin evine düştüğünü gördüler. İnsanlar bu meseleyi aralarında tartışma konusu yaparken Allah ‘Battığı zaman yıldızla andolsun ki, arkadaşınız sapmadı ve batıla inanmadı’¹⁸ ayetini indirdi.”. Batalyevsî'ye göre bu rivayetin uydurma olduğunda şüphe yoktur.¹⁹

Batalyevsî, bu noktada Mutezile'yi de Şia gibi değerlendirmiştir. Ona göre Mutezile hadîslerin tağyirine teşebbüs ettiği gibi Kur'an'ın da tağyirine teşebbüs etmiştir. Kur'an konusunda ümmetin icmaı olduğu için Mutezile onu tağyir etmeyi uygun bulmamıştır, ancak hadîslerin çoğunu tağyir etmişlerdir. Aynı şekilde kıraat yoluyla da mushafın bir çok yerini değiştirmişlerdir. Bilindiği gibi Kur'an'ın malum bir yazısı vardır. Hareke vb. şeyler daha sonra konulmuştur. Kur'an'ın bilinen yazısını değiştirmek mümkün değildir. Fakat sonradan ilave edilen şeylerde değişiklik yapmak mümkündür. Mutezile de bunu yapmıştır. Batalyevsî Mutezile'nin bu tavrıyla ilgili bazı örnekler vermiştir:

Mutezile, قال عذابي من شر ما خلق ayetinde geçen şerr kelimesini tenvinli; قال عذابي من أساء ayetinde geçen “esâe” kelimesini noktasız olan sin ve

¹⁶ Batalyevsî, *el-İnsaf fi't-tenbîh ale'l-ma'anî ve'l-esbâb*, s. 158.

¹⁷ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 158.

¹⁸ Necm, 1-2.

¹⁹ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 158-159.

hemzenin fethasıyla okumuştur.²⁰

6. Ravinin, dünyaya karşı düşkünlüğü ve yöneticilerin nezdinde bir payeye ulaşmak için gayret göstermesi de rivayetinden şüphelenmeye götüren hususlardandır. Şüphesiz bu niteliklere haiz olan bir kimsenin rivayette tağyir ve tebdilde bulunduğundan ya da hadîsi uydurduğundan emin olunamaz. Hz. Peygamber bu durumun bir benzerine dikkat çekmiştir:

“Muhakkak benden sonra hadîsler, önceki nebilerde olduğu gibi çoğalacaktır. Benden size nakledilen şeyi Allah'ın Kitabı'na arzediniz. O, Allah'ın Kitabı'na muvafık ise onu ben desem de demesem de bendendir”.²¹

Batalyevsî, senedle ilgili illeti bitirirken muhaddislerin bu konudaki gayretine dikkat çekmiştir. Ona göre Farslı, Yahudi ve diğer din ve milletlerden insanlar zahiren İslam'a girerek ümmetin düşüncesini bozmaya çalışmış, bu noktada hadîsler uydurmuşlardır. Mesela Hz. Ali'yi ilah derecesine çıkaran Abdullah b. Sebe adlı yahudi böyledir. Hz. Ömer (ö. 23/643), zamanında hadîs konusunda titizlik gösteriyordu, sahabe de bu titizliği devam ettirmiş, bid'atlerin ortaya çıkmasını engellemişlerdir. Ancak zaman geçtikçe bid'atler çoğalmış, adalet azalmıştır. İşte bu noktada Buharî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve Yahya b. Ma'in (ö. 233/847) gibi alimler büyük gayret göstererek hadîsleri tenkid etmişler; zayıf ravilere ve yalancılıkla itham edilen ravilere dikkat çekmişlerdir. O kadar ki, onların bu tavrı kendi zamanlarında gürültü koparılmasına neden olmuştur. Bu, fakihlerin Buharî'den nefret etmelerine yol açan sebeplerden biridir. Bundan dolayı onu gözetmişler, imtihan etmişler ve bir yerden başka bir yere sürmüşlerdir. Bu alimlerin mezkur tavırları eleştirilecek bir tavır değil, tam aksine övülecek bir tavidir.²²

Batalyevsî'nin seneddeki hataları incelediği bu bölümde bazı hususlar dikkat çekmektedir. Birinci madde tamamen seneddeki kopukluklarla ilgilidir. Onun ardından gelen üç madde ravinin adalet ve zaptıyla alakalıdır. Batalyevsî, ikinci maddede ravinin bid'at sahibi olmasını belirtirken beşinci maddede yine bid'at sahibi olmakla eş anlamlı olan “bazı sahabilere aşırı muhabbeti” belirtmiştir. Bunun sebebi olarak bazı sahabilere aşırı muhabbet

²⁰ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 160.

²¹ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 161. Bu lafızla hadîsi Serahsî, Kur'an'a muhalif rivayetlerin kabul olunamayacağı ve onunla amel edilmeyeceği konusunu işlerken nakletmiştir. Bkz. *Usûlu's-Serahsî*, (thk. Ebu'l-Vefa el-Efgani), Kahire, 1372, I, 365. Hadîsin başka tarikleri de vardır. Mezkur hadîs muhaddislerin tenkidine uğramıştır. Bu hadîsten mütevellid hadîslerin Kur'an'a arzı konusunda muhaddisler ve fakihler (özellikle Hanefî fakihler) arasında ihtilaflar meydana gelmiştir. Arz hadîsinin sıhhati ve manasıyla ilgili tartışmalar için bkz. Suyutî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-i'tisâm bi's-sünne*, (thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr), Beyrut, 1993, 49-57; Ali Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Kayseri, 1994, s. 114-148; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul, 1998, s. 69-98.

²² Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 163.

besleyenin bid'at sahibi olmasının gerekli olmadığını söylemek mümkündür. Ancak verilen örnek sahabilere aşırı muhabbet besleyenlerin bid'at sahibi olduklarını göstermektedir. Altıncı madde ravinin psiko-sosyal durumu açısından dikkate değerdir. Bununla birlikte mezkur maddeye örnek vermeyişi bir eksikliklerdir. Ayrıca Batalyevsi'nin bu noktaları izah ederken yer yer "bizi raviden şüphelenmeye sevkeden sebep" şeklinde bir üslup kullanması da önemlidir. Şüphesiz bid'at sahibi olmak, dünya ve makam hırsı vb. şeyler ravinin rivayetinden şüphelenmemizi gerektiren şeylerdir. Fakat bu rivayetin mezkur niteliklere sahip olmayan raviler tarafından nakledilmesi durumu başkadır. Bu durumda rivayetler birbirini desteklemiş olurlar. Hadîsin başka herhangi bir müşkil ihtiva etmemesi şartıyla bu yaklaşımın isabetli olduğu belirtilmelidir.

Batalyevsi'nin isnadın bozukluğu konusuna giriş yaparken "insanların senedin sahih olması halinde hadîsin de sahih olmasını zannettikleri" gibi bir ifade kullanması calib-i dikkattir. Buna göre ilk maddede ortaya konulanlar sadece senedde bulunan zafiyetlerle alakalıdır. Bundan sonraki maddeler ise sened sahih olsa bile metinde vuku bulan hatalarla ilgilidir. Aslında bu durum onun hadîste vaki olan illetlere iki genel başlıktan baktığını gösterir:

a. Seneddeki illetler

b. Sened sahih olsa bile metne arız olan illetler

Batalyevsi'nin Şia ve Mutezile gibi fırkaların hadîse yaklaşımını eleştirmesi ve ehl-i sünnet tabirini kullanarak onların tavrını savunması önemlidir. Zira bu durum o zamanın Endülüs'ünde ehl-i sünnetin bilindiğini, tanındığını, kabul gördüğünü göstermektedir. Bir dil alimi, hatta bir felsefe aliminin ehl-i sünneti savunması bu açıdan da dikkat çekmektedir.

Batalyevsi'nin ravileri tenkid etmenin haklı olduğunu gösterebilmek için naklettiği hadîs ise isabetli bir seçim değildir. Çünkü bu hadîs hadîsçiler tarafından tenkid edilen bir hadîstir. Hatta Batalyevsi'nin Mutezile'yi eleştirirken onların hadîsleri tağyir ettiği hususuna dikkat çekmesiyle kendi yaptığı tağyiri bağdaştırmak mümkün değildir. Zira hadîs makbul olmadığı gibi onun naklettiği lafızlarla da hadîs kitaplarında bulunmamaktadır.

b. Manayla hadîs nakli

Hadîsler yerine göre Hz. Peygamber'den yıllarca sonra rivayet edilmiştir. Bu itibarla bir kısmının aradan zaman geçmesi dolayısıyla onun ağzından çıkan sözler yerine onlarla aynı manaya gelen başka lafızlarla nakledildiği olmuştur. Hadîsin manasını bozmayacak şekilde bazı kelimelerinin yerine onunla aynı manaya gelen başkalarını getirerek rivayet etmeye mana ile

rivayet denmiştir.²³

Hadîslerin manen rivayeti başlıca üç şekilde olur:

1. Bir sözü, onunla aynı manaya gelen bir başkasıyla değiştirerek. Söz gelimi “ka’ade” yerine “celese”, “alime” yerine “arefe” kelimelerini getirmek suretiyle rivayet etmek gibi.

2. Hadîsteki bir lafız yerine aynı manayı verdiği zannolunan ancak kesinlikle de aynı manaya gelmeyen bir kelime getirerek. Bu şekildeki manen rivayetin caiz olmadığına hadîs alimlerinin görüş birliği vardır. Sebebi, böyle bir durumda mananın bozulacağıdır.

3. Ravi, hadîsin manasını kavradığına kesinlikle inanır. Rivayet ederken bazı sözleri yerine onlarla eş manalı başka sözler kullanacağı yerde, manayı kendi anladığı şekilde ifade ettiğine kesin olarak inandığı başka sözler getirerek rivayet eder. Getirilen ibarenin değiştirilen sözlerle kastedilen manaya gelmesi şartıyla alimlerin çoğunlukla kabul ettikleri manayla rivayet şekli budur.²⁴

Aşağıda göreceğimiz gibi Batalyevsî de manayla rivayet problemi derken üçüncü maddeyi kastetmektedir. Batalyevsî'ye göre manayla nakil büyük yanlışlıkların yapıldığı bir husustur. Bundan dolayı insanlar arasında büyük kavgalar çıkmıştır. Muhaddislerin çoğu Hz. Peygamber'in söylediği lafızları gözetmemişlerdir. Onlar sadece kendilerinden sonrakilere Hz. Peygamber'in kastettiğini başka lafızlarla nakletmişlerdir. Bundan dolayı aynı manadaki bir hadîsi farklı lafızlarla, ziyadeli veya noksan terkiplerle bulmak mümkündür. Batalyevsî burada bir noktaya dikkat çekmiştir. O da şudur: Hz. Peygamber çeşitli meclislerde konuştuğu için hadîsin lafızları farklı olabilir. Bu durum eleştirilecek bir şey değildir. Fakat eleştirilecek husus manayla hadîs naklinden kaynaklanan farklı lafızlardır.²⁵

Batalyevsî, eleştirilmesi gereken manayla hadîs naklinin nasıl oluştuğunu şöyle açıklar:

“Bu şekilde vaki olan hatanın sebebi şudur: İnsanlar suret ve renk itibariyle birbirinden farklı olduğu gibi yapı, mizaç ve anlayış itibariyle de birbirinden farklıdır. Bazen ravi, Hz. Peygamber veya bir başkasından hadîs duyar, manasını kastedilenin dışında içinden tasavvur eder. İçinden başka lafızlarla tasavvur ettiği bu manayı ifade ettiğinde maksadın hilafına olan şeyi nakletmiş olur. İşte bu şekilde, tek olan söz, iki veya üç mana taşır hale gelir. Bu durumda bazen müşterek manalı lafız zıd manasıyla birlikte bulunur. Hz. Peygamber'in ‘Bıyıklarınızı kısaltın, sakalınızı uzatın’ sözü böyledir. Hadîste geçen اعفوا kelimesinden iki şeyin kastedilmesi

²³ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 323.

²⁴ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 323.

²⁵ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 164.

muhtemeldir: Çoğaltın ve bol bırakın; azaltın ve hafifletin. Hadîste bu kelimeyle ne kastedildiği ancak başka bir delille anlaşılır. Zira iki mana da Arap keliminde bulunmaktadır. O delil de şudur: Devenin tüyleri çoğaldığında *عفا وبر الناقة* denilir. Allah ‘حتى عفا’, yani ‘nihayet çoğaldılar’²⁶ buyurmuştur. Bu örnekte görüldüğü gibi Hz. Peygamber’in bu manayı kastetmesi mümkündür. Ravinin ise başka bir manayı kastetmesi muhtemeldir. İşittiğini aynı lafızla değil de manayla naklettiğinde kasıt olmasa bile muradın zıddı olan şeyi rivayet eder.”²⁷

Batalyevsî, manayla hadîs naklinden doğan probleme başka bir örnek vermiştir. Ona göre müşterek manalı lafızlarda büyük hatalara düşülmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber Hz. Ali’ye “sehâb” olarak adlandırılan bir sarık hediye etmiştir. Hz. Ali onu başına sarınca Hz. Peygamber onun yanında olan kimselere “Ali’yi sehâb içinde gördünüz mü!” demiştir. Bunu işiten bazı Hz. Ali taraftarları Hz. Peygamber’in bilinen bulutu kastettiğini zannetmişlerdir. Şüphesiz bu, Şia’nın “Ali bulutlar içindedir” şeklindeki inançlarından kaynaklanmıştır.²⁸

Batalyevsî’nin ravinin manayla rivayetinin nelere yol açtığı ve bunun nasıl aşılması gerektiği konusundaki önerileri büyük önem arz etmektedir. Bir kere tekrar vurgulamak gerekir ki Batalyevsî, Hz. Peygamber’in farklı zaman ve mekanlarda söylediklerinin farklı bir şekilde nakledilmesini manayla rivayet içerisinde saymamaktadır. Aslında Batalyevsî verdiği örneklerden de anlaşıldığı üzere daha ziyade -hem fikhî hem de inanç açısından probleme yol açan- müşterek manalı lafızların nakledilmesini manayla rivayet içerisinde değerlendirmektedir. Batalyevsî ayrıca burada ideolojik bazı tutumların da manayla rivayet konusunda dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta olması hususunda bizi uyarmaktadır. Şia’nın yukarıda verilen tutumu bunun güzel bir örneğidir. Aynı şey fikhî ekoller için de geçerlidir. Batalyevsî, bu noktada manayla rivayetinin problemlerine değinmekle kalmamış, bunu aşmanın bir yolunu da göstermiştir. O da şudur: Müşterek manalı lafızlarda ne kastedildiği ancak başka bir karine ile anlaşılır. Bu karine bir başka nakil olabileceği gibi akıl da olabilir. Aklın karine olabileceğini Şia’yla ilgili örnekten çıkardığımızı belirtmeliyiz. Çünkü örnekte kullanılan “sehâb” kelimesinin bulut anlamına gelmediğini, böyle bir şeyin mümkün olmadığı gerçeğiyle anlamaktayız.

c. İ’rabı, Arap kelimelerini ve mecazlarını bilmemek

İ’râbu’l-hadîs, hadîste geçen kelimeleri doğru zaptetmek açısından

²⁶ A’râf, 95.

²⁷ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 166-167.

²⁸ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 169.

önemli bir ilimdir. İ'rabu'l-hadîs, hadîs metinlerini meydana getiren kelimelerin doğru ve düzgün bir şekilde okunmasını sağlamak için yazılışı esnasında hareke konulmasıdır. Kelimelerin yanlış okunarak kullanılış maksadı dışında yanlış mana verilmesini önlemek bakımından hadîsleri yazarken her kelimenin i'rabını vermek yerinde görülmüştür. Kadî İyâd (ö. 544/1149)'a göre bilhassa hadîs ilmine yeni başlamış mübtedîler için doğru olan kelimelerin hareke verilerek i'rab durumunun gösterilmesidir.²⁹

Batalyevsî de i'rabı, Arap kelamını ve onun mecazlarını bilmemenin bir çok ravinin hataya düşmesine sebep olduğunu belirtmiştir. Çünkü bu raviler merfu, mansub ve mecrurun arasını ayırtedememiştir. Batalyevsî ömrü üzerine yemin ederek "her mana için başkasının karıştırmayacağı bir lafız konulsaydı, ravilerin i'rabı öğrenmeyi terketmelerinin bir mazreti olurdu ve doğruyu yanlıştan ayırmaya da ihtiyaçları kalmazdı" diyerek konunun önemini ortaya koymuştur.

Batalyevsî'ye göre Araplar, lafızları aynı, manaları zıt iki kelimenin arasını hareketlerle ayırırlar. Fail ve mef'ulun arasını ref' ve nasbdan başka ayıracak bir şey yoktur. Bazen bir ravi, bir hadîs nakleder. Hadîsin bir lafzının fail olduğunu düşünerek onu ref'; başka bir lafzının mef'ul olduğunu düşünerek onu nasb yapar. Ondan bu hadîsi işiten ise ravinin iki durumun arasını ayırdığını bilmeyerek onun ref' ettiğini nasb, nasb ettiğini ref' yapar. Bu durumda mana ilk ravinin kastettiği şeyin zıddına teşekkül etmiş olur.³⁰

Batalyevsî, i'rab konusuna biri hadîs, biri ayet ve biri de fıkıh kuralı olmak üzere üç örnek vermiştir. Müslim'in naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bir Kureyşli bugünden sonra hapsedilerek öldürülmez (لا يقتل)".³¹ Batalyevsî, يقتل kelimesinde geçen lamın cezimli okunması halinde bir manasının; merfu okunması halinde başka bir manasının olduğunu belirtir. Batalyevsî, "O, evveldir, ahirdir" ayetinin ha'nın fethasıyla okunması halinde küfür ve şirkin; ha'nın kesrasıyla okunması halinde ise iman ve tevhidin hasil olacağını, dolayısıyla iman ve küfür arasında harekeden başka bir şeyin bulunmadığını vurgulamıştır. Son olarak Batalyevsî, i'rab konusuna bir adamın karısına أنت طالق ان دخلت الدار dediği durumu örnek vermiştir. Buna göre bu söz hemzenin fethasıyla okunursa hanımı o anda nikahtan düşecektir. Hemzenin kesresiyle okunması halinde ise o anda boşanma gerekmeyecektir.³²

Batalyevsî, bu örnekleri verirken konunun önemini vurgulamak için Hz. Peygamber'den bir hadîs ve Hz. Ömer'in bir sözünü nakletmiştir. Buna göre

²⁹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 163.

³⁰ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 171.

³¹ Müslim, Cihad, 88; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 412.

³² Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 171-173.

Hız. Peygamber “Dilini düzelten kişiye Allah merhamet etsin!” buyurmuştur.³³ Hız. Ömer ise “Farzları, sünneti, ve lahnı Kur’an’ı öğrendiğiniz gibi öğreniniz” demiştir.³⁴ Batalyevsi’ye göre burada geçen lahn, lûgat, yani dil anlamındadır.³⁵

Batalyevsi’nin dikkat çektiği i’rab konusuna Kadî İyad, Nevevî (ö. 676/1277) ve İbn Hacer (ö. 852/1448) gibi şarihler de dikkat çekmiş ve bunlar şerhlerinde kelimelerin düzgün ve doğru okunmasıyla gerekli bilgileri vermişlerdir. Şüphesiz bu konuda ilk çalışmayı yapan ve i’rab konusuna dikkat çekenin Hattabî (ö. 388/998) olduğunu belirtmeliyiz. Hattabî, *İslahu galati’l-muhaddisîn*³⁶ adlı eserinde örnekleriyle i’rab yanlışlığının ne tür hatalara yol açtığını göstermiştir. Bununla birlikte bu problemin bugün için fazla bir anlamı olmadığını belirtmeliyiz. Bu problem daha ziyade rivayet asrının önemli bir problemi olduğu kanaatindeyiz. Batalyevsi’nin bu probleme dikkat çekmesi en azından onun hicrî 5. asırda gündemde olduğunu göstermektedir.

d. Tashîf

Tashîf, hadîs usûlünde hadîslerin isnad ve metinlerinde bulunan isim ya da kelimelerin harflerinde yapılan değişikliğe denmektedir.³⁷ Batalyevsi de tashîf konusunun gerçekten hadîse dahil olan büyük bir fesad olduğuna dikkat çektikten sonra bir çok ravinin harfleri zaptedemediklerini vurgulamıştır.³⁸ Ardından Batalyevsi, tashîfin nasıl oluştuğunu izah etmiştir:

“Raviler, hafızalarına güvendikleri için harfleri tam olarak zaptetmeden ve harfi harfine kaydetmeden nakletmişlerdir. Ravi, yazdığından bir an gafil olup da yazdığını okumaya ihtiyaç duyduğunda veya bir başkası onu okuduğunda bazen mansubu ref’, merfu’yu nasb yapar. Dolayısıyla kelimelerin manası değişir. Bunu daha önce belirttik. Bazen de tam olarak zaptedilmediği için bir harf başka bir harfle yer değiştirilir. Sonuçta mana, kastedilenin tam zıddına dönüşür. Zira Arap dili çok karışmaya müsait bir dildir. Öyle olur ki, iki zıt mana ifade eden bir kelimenin arası hareke ve noktadan başka bir şeyle ayırtedilemez. Mesela مكرم kelimesi ra’nın kesresiyle fail, ra’nın fethasıyla mef’ul durumundadır. Bir kişinin saçları tam olduğunda رجل أفرع ; başında hiç saç yoksa رجل أفرع denilir. Hadîste de كان

³³ Bunu İbnu’l-Enbarî *el-Vakf*’da; Hatîb el-Bağdadî *el-Câmi*’de nakletmiş; Kuzâi ile Deylemî Hız. Ömer’den, İbn Asakir ise İbn Ömer’den rivayet etmiştir. Bkz. Ali el-Müttakî, *Kenzu’l-ummâl*, Beyrut, 1993, III, 352.

³⁴ İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni’l-ilm*, (thk. Ebu’l-Eşbal ez-Züheyri), Riyad, 1996, II, 1009.

³⁵ Batalyevsi, *el-İnsaf*, s. 172.

³⁶ Hatîm Salih ad-Damin tahkikiyle 1985’de Beyrut’ta basılmıştır.

³⁷ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis terimleri Sözlüğü*, s. 393.

³⁸ Batalyevsi, *el-İnsaf*, s. 174.

رسول الله أفرع (Resulullah, başı tamamen saçlı biriydi) şeklinde geçmektedir.³⁹ Dolayısıyla bu hareke ve noktalara dikkat edilmemesi halinde hata kaçınılmazdır.

Batalyevsî, bunun ardından bu konuda pek çok örneğin bulunduğunu söylemiş ve şunları örnek olarak vermiştir:

Yezid b. Harun (ö. 206/821), Bişr b. Muaviye'nin etrafından oturdıklarını nakletmiştir. Oysa bu şahıs Serir b. Muaviye'dir.

Abdurezzak, "Onlar Hur Kirman'la savaşıyorlar" şeklinde nakletmiştir. Oysa bu Huz Kirman olmalıdır.

Şu'be b. el-Haccac (ö. 160/777), الثلب العنبري (et-Tilibbu'l-Anberî) adlı ravinin adını الثلب العنبري (es-Silbu'l-Anberî) şeklinde tashîf etmiştir.

Son örnek şöyledir: Batalyevsî'ye göre bazıları "...Sonra cennete girirdim ki içinde bir çok inci dizileri vardı" şeklinde bir hadis nakletmiştir. Burada "حبايل اللؤلؤ" ifadesi geçmektedir. Batalyevsî, حبايل şeklinde rivayette geçen kelimenin "جنابذ" şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰

Son örnekteki rivayetin Buhârî'de geçtiğini ifade etmeliyiz.⁴¹ Buhârî şarihleri, tüm Buhârî nüshalarında bu şekilde rivayet edildiğini ve pek çok alimin bu rivayetin tashîf olduğunu ve doğrusunun "جنابذ=kubbeler" olduğunu söylediğini belirtmiştir. Nitekim "Kitâbu'l-enbiyâ"da da "جنابذ" şeklinde⁴² vaki olmuştur. İbn Hacer, Ebû Zerr'den nakledilen güvenilir bir nüshanın "Kitâbu's-salât" bölümünde de aynı şekilde "جنابذ" biçiminde olduğunu tespit ettiğini söyler.⁴³ Aynî (ö. 855/1451) ise "حبايل" şeklindeki yanlış rivayetin katipten kaynaklandığını belirtir.⁴⁴

Batalyevsî'nin son örneği şudur: Rivayette نحن يوم القيامة على كذا انظر ifadesi geçmektedir.⁴⁵ Batalyevsî'ye göre rivayette "kezâ" kelimesinin kullanılması hiçbir mana ifade etmemektedir. Ancak doğrusu على كوم şeklinde olmalıdır. "Kevm", yüksek tepe demektir. Bazı raviler bunu "kezâ" yazarak tashîf etmişlerdir.⁴⁶

Batalyevsî, muhaddislerin tashîfe dikkat çektiklerini söylemiştir. Ona

³⁹ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 174.

⁴⁰ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 176.

⁴¹ Buhârî, *Salât*, I.

⁴² Buhârî, *Enbiyâ*, 5.

⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-bari bi-şerhi sahihi'l-Buhari*, (thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Baz), Beyrut, 1996, II, 10.

⁴⁴ Aynî, *Umdetu'l-karî*, Mısır, 1972, III, 285.

⁴⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 345. Burada كذا değil كوم kelimesi geçmektedir.

⁴⁶ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 177.

göre Darekutnî (ö. 385/995), *Tashîfu'l-huffâz* adlı bir eser yazmıştır.⁴⁷ Darekutnî'nin bu eseri onun *Kitabu'l-mu'telif ve'l-muhtelif* adlı eserinden ayrıdır. Darekutnî bu sahanın ilklerinden olmakla birlikte ondan sonra konuyla alakalı bir çok eser yazılmıştır.⁴⁸

e. Mananın ancak kendisiyle tamamlandığı şeyi zikretmemek

Gerek unutkanlık gerekse daha başka sebeplerle atlanılan kelime veya cümlecikler “mananın kendisiyle tamamlandığı bir lafız” olabilmektedir. Batalyevsî'ye göre hadîslerde bu türden de bir çok yanlışlıklar yapılmıştır. Mesela bazı raviler İbn Mes'ud'dan şunu nakletmişlerdir: “Cin gecesinden soruldu. Dedi ki: Bizden hiç kimse ona şahid olmadı”.⁴⁹ Bazı raviler ise İbn Mes'ud'dan şunu nakletmiştir: “Hindli bir grubu gördü. Dedi ki: bunlar cin gecesini gördüğüm kimselere benziyor”. Bu hadîs, İbn Mes'ud'un onları gördüğüne, ilki ise görmediğine delalet eder. O halde iki hadîs birbirine zıttır. Aralarındaki bu çelişki, ilk hadîsi rivayet edenin bir غيري kelimesini düşürdüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hadîs ما شهدها منا احد غيري şeklinde olmalıdır.⁵⁰

Batalyevsî, bu örnekte önemli bir konuya temas etmiştir. Ravinin hata ile nakletmediği kelime iki rivayetin birbiriyle çelişmesine sebep olmaktadır. Batalyevsî burada tek bir örnek vermiştir. Ancak böyle hataların vaki olabileceğini bize hatırlatmıştır. Dolayısıyla bu açıdan hadîs kitaplarının da araştırılması gerekmektedir. Aslında burada şu noktanın altı çizilmelidir: Ravinin nakletmediği bir kelimenin bir başka tarikten nakledilmesi halinde zaten ortada problem yok demektir. Problem zahiren çelişkinin varlığıdır. Muhtemelen ravi mesele anlaşılıyor diye düşünerek ayrıntılı bir açıklama yapmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Burada ravinin zihninde olabilecek kelimeyi takdir etmekten başka yol yoktur.

f. Ravinin, naklettiği hadîsin sebebini rivayet etmemesi

Batalyevsî'nin burada kastettiği tamamen *esbâbu vurûdi'l-hadîs* denilen ilim dalıdır. Batalyevsî'ye göre rivayete arız olan problemlerden biri de ravinin hadîsi nakletmesi, ancak sebebini nakletmemesidir. Bu durum büyük bir probleme veya başka bir hadîsle tearuza yol açmaktadır.⁵¹

Batalyevsî buna iki örnek vermiştir:

Bir rivayete göre Hz. Peygamber, İslam'dan dönen ve Nebi'nin

⁴⁷ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 177.

⁴⁸ Kettanî, *Hadîs Literatürü*, (çev. Yusuf Özbek), İstanbul, 1994, s. 242-243.

⁴⁹ Müslim, *Salât*, 150.

⁵⁰ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 178.

⁵¹ Batalyevsî, *el-İnsaf*, s. 178.

develerine baskın yapan Ureynelileri çağırttı; ellerinin ve ayaklarının kesilmesini, ayrıca gözlerine mil çekilmesini, Harre denilen yere atılmalarını emretti. Su istedilerse de ölünceye kadar onlara su verilmedi.⁵²

Fakat Batalyevsi'ye göre Hz. Peygamber'in müsleyi nehyettiğine dair bir çok hadîs nakledilmiştir.⁵³ O zaman bu tearuzun sebebi ilk hadîsi nakleden ravilerin sebebini nakletmemeleridir. Oysa başkaları bu sebebi nakletmiştir. Buna göre Ureyneliler Hz. Peygamber'in çobanına müsle uyguladılar; Hz. Peygamber de yaptıklarıyla onları cezalandırdı.⁵⁴

Diğer örneğe gelince, Batalyevsi'ye göre bazı alimler "Allah Ademi kendi suretinde yarattı"⁵⁵ hadîsini nakleden ravilerin sebebini nakletmediklerini kabul etmiştir. Bu alimler başka bir rivayette sebebin nakledildiğini söylerler. Buna göre Hz. Peygamber, kölesinin yüzüne vuran ve "Allah seni ve senin gibilerin yüzünü çirkinleştirsün" diyen bir adama uğrar. Bunun üzerine şöyle buyurur: "Sizden biri kölesine vurduğunda yüzünden sakınsın. Zira Allah Adem'i onun suretinde yarattı".⁵⁶ Bu alimlere göre zamir, köleye racidir. Raviler mezkur sebebi nakletmeyince hadîsin zahiri zamirin Allah'a raci olduğunu ima etmiştir. Bu ise büyük bir yanlışır.⁵⁷

Batalyevsi'nin o dönemde dikkat çektiği bu problemle ilgili zaman içerisinde çok derinlikli çalışmaların yapıldığı söylenemez. Bulkinî (ö. 805/1403), *Mehâsinu'l-ıstılah* adlı eserinde bu konunun ehemmiyetine dikkat çekmiş ve örnekleriyle problemi ortaya koymuştur.⁵⁸ Bundan sonra tarihte konuyla alakalı tamamen rivayet derleme eksenli iki çalışma yapılmıştır.⁵⁹ Günümüzde ise *esbâbu vurûdi'l-hadîs* konusu -biraz da hadîslerin anlaşılmasıyla ilgili olarak çağdaş anlambilimden ödünç alınan bağlam teorisinin etkisiyle- daha popüler hale gelmiştir. Konunun hassasiyeti dikkate alındığında yapılan bu çalışmaların yetersizliği açıktır. Günümüzde

⁵² Buhârî, *Vudu'*, 66; Hudûd, 15; Müslim, *Kasâme*, 9-11; Ebu Davud, *Hudûd*, 3; Tirmizî, *tahare*, 95.

⁵³ Müslim, *Cihad*, 24, 25; Ebu Davud, *Cihad*, 82; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 300.

⁵⁴ Batalyevsi, *el-İnsâf*, s. 178-179.

⁵⁵ Buhârî, *İsti'zan*, I; Müslim, *Cenne*, 28; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 315.

⁵⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 244; İbn Hibban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (trt. Ali b. Belbân el-Farisi-thk. Şuayb el-Arnâvud), Beyrut, 1991, XII, 420. İbn Hanbel ve İbn Hibban'ın naklettiği hadîslerde "köle" ifadesi geçmemektedir.

⁵⁷ Batalyevsi, *el-İnsâf*, s. 179. Batalyevsi burada sebep olmasa da hadîsin uygun bir te'ville anlaşılabilirliğini söyler ve İbn Fûrek'ten uzun bir alıntıda bulunur. Bkz. İbn Fûrek, *Müşkilu'l-hadîs ve beyânuhu*, (thk. Musa Muhammed Ali), Beyrut, 1985, s. 45-65.

⁵⁸ Bulkinî, *Mehâsinu'l-ıstılah* [İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*'in sonunda], (thk. Aişe Abdurrahman), Kahire, ts. 698-713.

⁵⁹ Bkz. Suyutî, *el-Luma' fî esbâbi'l-hadîs*, (thk. Yahya İsmail), Beyrut, 1988; İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rif fî esbâbi vurûdi'l-hadîs*, Beyrut, 1982.

ise bu konu yeniden değerlendirilmeye çalışılmaktadır.⁶⁰

g. Ravinin hadîsin bir kısmını duyup bir kısmını duymaması

Özellikle ilk beş illet için Batalyevsi “hadîslerde bu tür hatalar çoktur; gerçekten bu, hadîse dahil olan büyük bir fesaddır” şeklinde ifadeler kullanırken söz konusu illet için önemiyle ilgili herhangi bir ifade kullanmamış, doğrudan örnek vermeyi tercih etmiştir

Buna göre Hz. Aişe (ö. 40/660)’ye Ebu Hureyre (ö. 57/676)’nin “Üç şeyde uğursuzluk vardır: Ev, kadın ve atta”⁶¹ şeklinde bir hadîs rivayet ettiği haber verilmiştir. Oysa bu hadîs Hz. Peygamber’in “Hastalığın bulaşması, ölünün kemiklerinin veya ruhunun uçan bir hayvana dönüştürülmesi inancı, insanın karnında bir hayvan dolaştığı inancı ve şekilden şekle giren bir çöl yaratığı inancı yoktur”⁶² şeklindeki sözleriyle çelişmektedir. Hz. Aişe Ebu Hureyre’nin bu rivayetini kızmış ve şöyle demiştir: “Resulullah asla böyle bir şey demedi, ancak cahiliye ehli şöyle derdi: ‘Uğursuzluk varsa, üç şeydedir: Ev, kadın ve atta’. Ebu Hureyre, meclise girdiğinde sözün sonunu işitti, başını iştmedi”.⁶³

Batalyevsi’ye göre bu tür şeylerin hadîslere dahil olması inkar edilemez bir gerçektir. Zira Hz. Peygamber sohbet ettiği mecliste hikaye yoluyla bazı haberler nakletmekte, emir veya nehiy ya da dinde bir asl yahut sünnet olmasını düşündüğü şeyleri konuşmamaktadır.⁶⁴

Batalyevsi, son ifadesiyle emir ve nehiy ya da dinde bir asl olacak şeylerde bu tür hataların olamayacağını, bu tür hataların olsa olsa kissa ve haberlerde olabileceğini vurgulamaktadır. Tabii bu durum sahabe’nin emir ve nehiy ya da genel olarak din konusunda hassas olduğu anlayışından kaynaklanmaktadır. Böyle durumlarda yapılan bir hatanın mutlaka ya Hz. Peygamber ya da diğer sahabeler tarafından düzeltileceği inancı da söz konusudur. Buna göre şayet hadîslerde dinî asıllar açıdan bir fazlalık veya

⁶⁰ Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 1997, s. 121-125.

⁶¹ Buharî, Cihad, 47; Müslim, Selâm, 115; Ebu Davud, Tıbb, 24; Tirmizî, Edeb, 58; İbn Mace, Nikah, 55.

⁶² Müslim, Selâm, 106, 107, 108. Müslim, konuyla ilgili farklı lafızları kaydetmiştir. Ancak Batalyevsi’nin naklettiği hadîste geçen dört maddeyi bir arada barındıran rivayete burada rastlanılmamıştır.

⁶³ Tayalisi, *Müsned*, s. 215; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 246. Burada da Batalyevsi’nin rivayetleri birleştirdiği görülmektedir. Tayalisi’nin rivayetinde “cahiliye ehli” yerine “yahudiler” geçmektedir. İbn Hanbel rivayetinde ise “Cahiliye ehli şöyle derdi: Uğursuzluk varsa...” ifadesi “Cahiliye ehli şöyle derdi: Uğursuzluk üç şeydedir” şeklinde nakledilmiştir. Ebu Hureyre’nin hadîsin sonunu işitip başını iştmemesiyle ilgili bölüm de yahudilerden bahseden rivayette geçmektedir.

⁶⁴ Batalyevsi, *el-İnsâf*, s. 188.

eksiklik varsa daha sonraki ravilere nispet edilmelidir.

Aslında kıssa ve haber gibi görülen bir konu bağlamından koparıldığı zaman dinî açıdan da yanlış hükümlere varılmasına sebep olmaktadır. Özellikle hadîslerin sebebinin nakledilmemesi bu yönüyle ciddi problemlere yol açmaktadır. Hadîslerdeki sebebin nakledilmemesini sahabenin dışındaki ravilere nispet etmek söz konusu değildir?. O halde sahabe neden sebebi vurûdu nakletmemektedir? Burada dikkat edilmesi gereken nokta ashabin sebebi nakletmemesiyle daha sonraları yanlış hükümlere varılacağını düşünmemesidir. Yani ashab, hükmü anlamakta ve o şekliyle nakledildiğinde meselenin anlaşılacağına inanmaktadır. Ama her ne olursa olsun ashabin eksik duyması sebebiyle yanlış bir dinî hükmün yerleşip yerleşmediği araştırmaya muhtaçtır.

h. Bizzat hocadan değil, sahifelerden hadîs nakledilmesi

Muhaddisler sahifelerden yapılacak istinsahlarda hataların olabileceğine, dolayısıyla muhtemel hataların, tashih etmek üzere ehline arzedilmesinin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Nitekim Amr b. Dinar (ö. 126/744) kendisinden hadîs yazanların hata yaptıklarını belirtmiştir. Nafi'ye (ö. 117/735) hadîslerinin yazıldığı haber verilince "getirsinler düzelteyim" demiştir.⁶⁵

Yedinci illetin önemine işaret etmeyen Batalyevsî bu illetin gerçekleşmesi halinde ise "büyük felaketlerin doğacağını ve dinde zararın oluşacağını" belirtmiştir.⁶⁶ Ona göre raviler bu konuda gerçekten gevşeklik göstermekte ve pek çoğu hocayla karşılaşp ondan bizzat almaya değil ondan alınan icazete güvenmektedir. Bir kere icazet aldıktan sonra artık sahihini sakiminden ayıramadığı müsvedde sahifelere veya kitaplara başvurmaktadır. Bu durumda bazen hocasının rivayetine muhalefet etmekte, harfleri tashif ve lafızları değiştirmektedir. Ardından tüm bunları hocasına haksızlık ederek ona nispet etmektedir. Zamanımızdaki çoğu insanın ilmi bu şekilde oluşmaktadır. Onların elinde kitap isimlerinden başka bir şey yoktur.⁶⁷

Batalyevsî'nin dikkat çektiği bu husus bizzat hocayla görüşüp hadîs almanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hadîşçilerin özellikle hadîs tahammül yollarının başına semai koymaları bizzat işiterek almanın değerini göstermektedir. Batalyevsî'nin belirttiği bu hususun hicri beşinci asra kadar devam eden bir tehlike olması da dikkat çeken bir noktadır. Bu durum en azından rivayet geleneğinin hala devam ettiğini ispat etmektedir. Bugün itibarıyla hadîslerin niçin yazılmadığına dair serzenişleri

⁶⁵ Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İstihlalarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1996, s. 35.

⁶⁶ Batalyevsî, *el-İnsâf*, s. 188.

⁶⁷ Batalyevsî, *el-İnsâf*, s. 188.

göz önünde bulundurduğumuzda Batalyevsî gibi bir dil ve felsefe aliminin hicrî beşinci asırda bile sema ve likaya vurgu yapması her şeyi kendi tarihî şartları içinde anlamamız gerektiğine dair önemli bir uyarıdır.

Sonuç

Hadîslerden kaynaklanan ihtilaflar, zaman zaman alimlerin araştırmaya ihtiyaç duyduğu önemli bir husustur. Tarih içinde İbn Teymiye, Şah Veliyyullah, Senusî gibi alimler bu konuda ciddi tespitler yapmışlardır. Zira ihtilafları bilmeyenin yeni bir şey üretmesi pek mümkün olmayan bir durumdur. İhtilafları bilmek hangi zemin üzerinde durduğunuzu göstermesi açısından da önemlidir. İbn Teymiye ve diğer alimler özellikle müctehidlerin hükümleri ile sahih hadîslerin çelişmesi durumunu dikkate alarak bu farklılığın nasıl giderebileceği üzerinde durmuşlardır.

Bu çalışmada bahis konusu ettiğimiz Batalyevsî'nin ise hem dil ve felsefe alimi olması hem de ihtilafları erken bir devirde ele alması yönüyle dikkat çekmektedir. Batalyevsî, *el-İnsâf* adlı eserinde sadece hadîslerle ilgili problemleri ele almamış, Kur'an'ın anlaşılmasıyla ilgili dil ağırlıklı konular üzerinde de durmuştur. Bununla birlikte rivayetten kaynaklanan ihtilafları da ele almış, onları sistematik olarak tasnif etmiş ve örneklendirmiştir. Rivayetten kaynaklanan ihtilafları illet olarak adlandırması, hem sened hem de metinde görülen hatalara nasıl baktığını da ortaya koymaktadır. Belki de bu eserde Batalyevsî'yi ihtilafları inceleyen diğer alimlerden ayıran en dikkate değer yönü, hadîslerden kaynaklanan problemleri onların müctehidlerin hükümleriyle çelişmesi çerçevesinde değil, rivayetin doğasından kaynaklanan ihtilaflar çerçevesinde ele almasıdır. Bu bakış açısı onun rivayetlerin doğasından kaynaklanan ihtilafları daha kapsamlı bir şekilde görmesini sağlamıştır.

Şu hususu belirtmek gerekir ki Batalyevsî, hadîslerden kaynaklanan tüm ihtilafları olmasa da onların önemli bir kısmını tespit etmiştir. Batalyevsî'nin ele aldığı ihtilaflar ve illetlerin bazısı rivayet asrıyla alakalı olup bazısı da her dönemle ilgilidir. Bu anlamda bazı illetlerin güncelliğini muhafaza ettiği vurgulanmalıdır. Özellikle ravilerin vurûd sebebi zikretmemeleri, manayla rivayet etmeleri, metinlerden bazı lafızları düşürmeleri, eksik nakletmeleri güncelliğini koruyan önemli hususlar olarak göze çarpmaktadır.